



e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 249-272

İMÂMET MESELESİ BAĞLAMINDA FIRKALAŞMA PROBLEMİ
MESÂ'İLÜ'L-İMÂME ÖRNEĞİ
Sectarianism and the Issue of İmâmâte in Theology: The Case of Mesâ'ilü'l-İmâme

Faruk GÜN

Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fgun@pau.edu.tr, ORCID: 0009-0007-1921-8375.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	05.04.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	22.05.2024
Yayın Tarihi / Published:	30.06.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	1
Sayfa/ Pages:	249-272

Atıf / Cite as: Gün, Faruk. "İmâmet Meselesi Bağlamında Fırkalaşma Problemi: Mesâ'ilü'l-İmâme Örneği" (Sectarianism and the Issue of İmâmâte in Theology: The Case of Mesâ'ilü'l-İmâme). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 249-272. Doi: 10.17859/pauifd.1466004.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd



2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 249-272

İMÂMET MESELESİ BAĞLAMINDA FIRKALAŞMA PROBLEMİ MESÂ'İLÜ'L-İMÂME ÖRNEĞİ*

Faruk GÜN**

Öz

Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, bilinen adıyla Nâşi' el-Ekber, 293/906 yılında Enbâr'da doğmuş ve Mu 'tezilî düşünceleri benimseyerek kelâm ilminde önemli bir isim haline gelmiştir. Nâşi, Aristo'nun mantık teorilerine yaptığı eleştirilerle tanınırken, "Nâşi" lakabını kelâmî tartışmalardaki başarıları sayesinde kazanmıştır. "Mesâ'ilü'l-imâme" adlı eseri, İmâmet konusunu kelâm ilminin gelişimi açısından merkezi bir tema olarak ele alır ve İslâm düşünce tarihindeki mezhepleşme ile fırkalaşma süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Eserde, İmâmet meselesinde ortaya çıkan ihtilafların, Müslüman toplumlarındaki yönetim boşluğu ve asabiyetle baş etme çabalarıyla iç içe geçtiği belirtilmektedir. Nâşi, imâmetin sadece siyasi liderlik olmanın ötesinde, teolojik ve toplumsal boyutlarıyla da karmaşık bir konu olduğunu vurgular. Ayrıca, eser sosyoloji, hukuk ve siyasal bilimler gibi çeşitli disiplinlerden de multidisipliner bir yaklaşımla daha iyi anlaşılabilir ve bu alanlara da katkılar sağlayacak bir niteliktedir. Bu araştırma, İslâm düşünce tarihindeki çeşitliliği ve dinamizmi aydınlatmayı, farklı mezhep ve gruplar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri gözler önüne sererek, İslâm medeniyetinin zengin yapısını imamet, toplum ve din bağlamında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Beyt, Fırka, İmâmet, Kelam, Siyaset.

Sectarianism and the Issue of İmâmâte in Theology: The Case of Mesâ'ilü'l-İmâme

Abstract

Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, known by his pen name Nâşi' el-Ekber, was born in 293/906 in Anbar and became a prominent figure in the field of Kalam through his adoption of Mu 'tezilite thoughts. Nâshi' gained the nickname "Nâshi'" through his successful engagements in theological debates and is recognized for his criticisms of Aristotle's theories of logic. His work "Mesâ'ilü'l-imâme" addresses the issue of Imamate as a central theme in the development of Kalam science and contributes to understanding the processes of sectarianism and factionalism in Islamic thought history. The work indicates that conflicts arising in the matter of Imamate are intertwined with efforts to manage a leadership vacuum and factionalism within Muslim societies. Nâshi' emphasizes that Imamate goes beyond mere political leadership, incorporating complex theological and societal dimensions. Furthermore, the work suggests that it can be better understood and contribute to various disciplines such as sociology, law, and political science through a multidisciplinary approach. This research illuminates the diversity and dynamism in Islamic thought history, showcasing the relationships and interactions among different sects and groups, thus highlighting the rich structure of Islamic civilization in the contexts of Imamate, society, and religion.

* Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fgun@pau.edu.tr, ORCID: 0009-0007-1921-8375.

Keywords: Household of the Prophet, Faction, Imamate, Kalâm, Politics.

Structured Abstract

Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, known by his pen name Nâshi' el-Ekber, was born in Anbar in 293/906. Embracing Mu'tazilite thought, Nâshi' earned the nickname "Nâshi'" through his successes in theological debates and is recognized for his critiques of Aristotle's theories of logic. His work, "Mesâ'ilü'l-îmâme," highlights the central role of the Imamate in the development of Kalam science and contributes to understanding the processes of sectarianism and factionalism in Islamic thought history. This study intricately examines how various conflicts in the matter of Imamate stem from the absence of clear texts (nass) and how this situation has integrated into the management of a leadership vacuum and factionalism within Muslim communities. The Imamate is not merely a political leadership but involves complex theological and social dimensions. Nâshi's analyses demonstrate the critical importance of the Imamate and sectarian division in the history and social structure of Islamic thought. The nature and implementation of the Imamate significantly shape social and political structures within Islamic communities, beyond a religious framework. The martyrdom of Hz. Ali and subsequent events illustrate the origins of factionalism in Islamic societies and the extensive effects of this process. Factionalism brings about not only religious and political segregation but also social and cultural transformations, affecting the structural dynamics of Islamic societies and shaping the development of Islamic thought throughout history. The Imamate and sectarian differentiation have deeply impacted the evolution of Islamic thought and communities. While the Shi'i understanding interprets the Imamate as both a religious and political leadership, the Sunni perspective typically restricts it to political leadership. These differing views have caused sectarian divisions within the social and theological map of the Islamic world, creating a mosaic that enriches yet complicates the cultural, social, and political fabric of Islamic societies over time. Nâshi el-Ekber's work illustrates that the issues of the Imamate and sectarian divisions should be examined not only from a historical perspective but also across various disciplines such as sociology, law, and political science. This multidisciplinary approach provides objective scientific experiences based on history from different perspectives, allowing for a comprehensive understanding of governance and administrative issues in the future. His work "el-Mesâ'ilü'l-îmâme" thoroughly analyzes the role of the Imamate and sectarian division in the history and social structure of Islamic thought. The work emphasizes how social, cultural, regional, and historical factors influence the formation of these divisions and how they shape the social and political structures of Islamic communities, intertwined with religious sources and cultural traditions against a backdrop of historical political developments. Nâshi addresses the Imamate issue without delving into sectarian beliefs, discussing its multifaceted nature and how the quest for unity among Muslim communities has manifested in various ways throughout history. This approach distinguishes Nâshi's work from others dealing with similar topics, offering deep insights into how the Imamate and sectarian divisions could influence the modern Islamic world and its future evolution. These topics, examined from a multidisciplinary perspective, help us better understand the challenges and opportunities faced by Islamic societies, opening new doors for academic research in this area. Nâshi el-Ekber's analyses highlight the central role of the Imamate and sectarian divisions not only in Islamic history but also in shaping the complex social and theological structures of the contemporary Islamic world. This work facilitates a deeper understanding of the relationships, conflicts, and interactions among different sects and groups, aiding our comprehension of the rich and multifaceted structure of the Islamic world. By focusing on the Imamate and sectarian divisions, Nâshi opens a significant window into the Islamic world's rich and complex structure, making substantial contributions to the literature and helping us understand the intricate social and theological structures of Islamic societies.

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in vefatı, İslam dünyasını derinden etkileyen ve Müslüman toplulukları arasında inanç, ibadet, sosyal ve siyasal alanlarda bir dizi ihtilafa yol açan önemli bir dönüm noktasıdır. Bu ihtilafların merkezinde, İslam düşüncesinde farklı mezhep ve gruplar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanan imâmet meselesi bulunmaktadır. İmâmet ve hilafet, İslam'da sırasıyla bir topluluğa rehberlik eden kişi ve peygamberin ardından ümmetin liderliğini üstlenen kişiyi ifade eden temel kavramlardır. Özellikle Şia inancında imâmet peygamberin soyundan gelen ve masum kabul edilen liderlerin hem dini hem de dünyevi otoritesini temsil ederken, Ehl-i Sünnet içinde daha çok adil yönetimle ilişkilendirilmektedir. Bu farklı yorumlar, İslam tarihi boyunca siyasal ve dini tartışmaların odak noktası olmuştur.¹

Nâşî el-Ekber'in "Mesâ'ilü'l-imâme" adlı eseri, Şiî İslam'ın merkezinde yer alan imâmet konusu üzerine bir bakış sunarak, İslam mezhepleri arasındaki ayrışmanın temel dinamiklerini ele almıştır. Eser, imâmetin mahiyeti, önemi ve imâmın nasıl seçildiği gibi temel meseleleri tartışırken, Şia mezhebinin diğer İslam mezheplerinden ayrışmasına yol açan teolojik ve siyasal sebepleri ortaya koymuştur. Nâşî, İslam düşüncesindeki erken dönem siyasal çatışmalar ve kelam ilminin gelişiminde imâmet konusunun oynadığı kritik role odaklanarak, İslam toplumunun fırkalaşma sürecini ve İslam düşüncesine olan etkilerini kapsamlı bir şekilde irdelemiştir.²

Nâşî el-Ekber'in bu eseri, İslam düşüncesindeki birlik ve bölünmenin zararları üzerine kapsamlı bir analiz sunarak, "yetmiş üç fırka hadisi"nde bahsedilen "fırka-i nâciye" (kurtuluşa eren grup) kavramının merkezi önemini ele alır. Bu çalışma, İslam alimleri arasında özellikle İbn Batta (ö. 387/997) gibi isimlerin imâmet kavramı üzerine yürüttüğü tartışmalarla paralellik gösterir; bu tartışmalar, İslam'ın temel öğretilerinin korunması ve iç çatışmalara karşı ümmetin birlik içinde olmasının elzem olduğunu vurgular. Nâşî el-Ekber'in bu eseri, İslam tarihindeki ilk mezhep ayrılıklarını ve kelam ilminin evriminde imâmet meselesinin kritik rolünü mercek altına alır. Bu bağlamda eser, imâmet konusunun İslam düşüncesindeki gelişimini ve bu evrimsel sürecin kelam ilminin şekillenmesi üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde inceler. Nâşî'nin çalışması, "fırka-i nâciye" kavramı üzerinden İslam ümmetinin doğru inanç sistemi çerçevesinde bir arada durmasının ve ebedi kurtuluşa erişimin önemini vurgulayarak, İslam düşüncesinde birlik ve bölünmenin zararlarına dair önemli bir çerçeve sunar. Bu eser, İslam tarihindeki fırkalaşmaların ve kelam ilminin gelişiminin anlaşılması için değerli bir kaynak teşkil eder ve gelecekteki araştırmalara zengin bir referans sunar. Bu yaklaşım, söz konusu tarihi dönemin zenginliğini, karmaşıklığını ve içerisinde gerçekleşen gelişmeleri daha iyi

¹ İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, "emm", *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.); Veysi Ünverdi, "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî Ve Sünnî Eleştirisi", *Usul İslam Araştırmaları* 32/32 (Ekim 2019), 115-141.

² Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, nşr. Joseph Van Ess (Beyrut: 1971), 9-69

kavramamıza yardımcı olur.³ İmâmet meselesi, mezheplerin ve kelimelerin ortaya çıkışında belirleyici faktörlerden biridir. Türkçe olarak literatürde Nâşî el-Ekber'in bu döneme ilişkin görüşlerini içeren bir eserin bulunmaması, bu çalışmayı gerçekleştirme motivasyonumuzu artırmıştır. Bu bağlamda, imamet konusunda mezheplerin görüşlerine odaklanarak, bu alandaki akademik çalışmalara yeni bir katkı sunmayı hedefliyoruz.

1. Hz. Peygamber Döneminde İmâmet ve Liderlik

Nâşî el-Ekber Hz. Peygamber döneminin Müslüman toplumunun imâmet ve liderlik ilkelerinin belirlendiği, dönüm noktası olarak ele alır. Bu kritik dönemde, Hz. Peygamber'in liderliği, dini ve siyasi otoritenin yanı sıra adalet, bilgelik ve ilahi rehberlikle de özdeşleşmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in liderliği, sadece dini bir otoriteyi değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal bir liderliği de temsil eder, bu liderlik adalet, bilgelik ve ilahi rehberlikle karakterize edilir.⁴

Hz. Peygamber hayatının son günlerinde ağır bir hastalıkla mücadele etmiştir. Bu zorlu dönemde, namaz kıldırma görevini Hz. Ebû Bekir'e bizzat kendisi tevdi etmiş, bu hareketiyle de gelecekteki liderlik konusunda önemli bir işaret bırakmıştır.⁵ Hz. Peygamber, Miladi 632 yılında Medine'de, hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği ve peygamberlik görevini yerine getirdiği şehirde, eşi Hz. Aişe'nin (ö. 678) odasında vefat etmiş ve aynı oda da defnedilmiştir.⁶

Nâşî el-Ekber'in değerlendirmelerine göre, Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan imâmet meselesinde, siyasal güç dengeleri yerine barış ve itidal

³ Mustafa Öz, Avni İlhan, "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201-203. Eserimizde, imâmet ve hilâfet kavramları aynı anlamda kullanılmıştır, ancak bir ayırım yapılarak imâmet terimi daha çok Şia tarafından, hilâfet ise Ehl-i sünnet tarafından tercih edildiği belirtilmiştir. Nâşî el-Ekber'in imâmet kavramına yönelik tutumu nedeniyle, biz de eserimizde hilâfet anlamında imâmet terimini benimsedik. Bkz. İbrahim Halil Erdoğan, "Tarih Bilinci ve Kelâm İlmindeki Muhtasar Teliflerin İslam Eğitim Geleneğindeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/3 (2019), 165-178.

⁴ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilul-İmâme*, 10.

⁵ Hz. Ebu Bekir şöyle dedi: "Eğer beni dinleyecek olursanız, şu iki adam; Ebu Ubâde yahut Ömer'den birine biat edin" dedi, o esnada Ebu Ubade onun sağında oturuyordu ilk ondan başladı. Ömer "Ey Ebu Bekir sen hayattasın, Resulullah'ın seni koyduğu makamından seni geri alamayız" dedi. Bkz. Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilul-İmâme*, 14.

⁶ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme*, 9. Hz. Peygamber'in vefatı, Hicri 11. yılın Rebiülevvel ayının 12. günü, Pazartesi günü akşam saatlerinde gerçekleşti (7 Haziran 632). Bu haber, Hz. Peygamber'in yakın çevresinde derin bir hüznü bıraktı. Herhangi bir tören düzenlenmedi; cenaze namazı, cemaat yerine toplumun her kesiminden bireyler tarafından kılındı. Ashabın tamamı, Hz. Peygamber'in cenazesini ziyaret edip namazını kıldı, bu da defin işlemini geciktirdi. Hz. Peygamber'in döşeği kaldırılarak mezarı lahd tarzında hazırlandı ve çarşamba gecesine kabre konuldu. Hz. Ebû Bekir, cenazeye ilgilenme işi yakın akrabaların hakkıdır deyip insanların cenaze işlerine katılmalarını sınırlandırmış ve böylelikle insanları yatıştırmıştır. İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, Sîretü'n-nebeviyye, thk. Mustafa es-Sekâ- İbrahim el-İbyârî- Abdu'l-hâfiz Çelebî (Beyrut: Dâru'l-İhya, 1421/2000), 4/322; İbn Sa'd, Tabakâtu'l-kübrâ, 2/214.

yolunun tercih edildiği, yapılan içtihatların Müslümanların genel menfaatleri doğrultusunda kabul gördüğü bir süreç yaşanmıştır. Ona göre İslam ümmetindeki ilk fırkalar Hz. Peygamber'in vefatıyla başlamıştır. Bunlar Ashâb-ı Sakîfe olan Ensâr, Hz. Ebû Bekir'e (ö. 634) biat eden Muhacirler, Hz. Fatıma'nın (ö. 632) evinde Hz. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 661) ile toplanan Hâşimoğulları ve zekât vermeyi reddeden Araplardır.⁷

2. Hz. Ebû Bekir'in İmâmeti

Nâşi el-Ekber, İslam tarihindeki imâmet ve liderlik meselelerine dair önemli bir perspektif sunmuş, özellikle Hz. Ebû Bekir'in halîfeliği dönemini mercek altına alır. Bu dönem, Müslüman toplumunun birliği ve beraberliğinin korunmasının yanı sıra, İslam'ın yayılması ve cihadın öneminin altını çizer. Ona göre Hz. Peygamber'in vefatı, Müslüman toplumunda derin bir üzüntüye ve belirsizliğe yol açmış, birlik ve beraberlik konusunda ciddi sınamalar meydana getirmiştir. Liderlik ve yönetim meseleleri üzerine, çeşitli gruplar arasında itikadi farklılıklar meydana gelmiştir. Bu bağlamda imâmet meselesi, Benî Sâide gölgeğinde bir araya gelinerek ele alınmıştır. Ebi Ma'sere Muhammed b. Yunus'tan rivayet etmiştir: Sahâbîler Hz. Peygamber'in odasında Ensar'dan, Amr b. Avf oğullarından iki adam gelip Hz. Ebû Bekir'e şöyle demişlerdir: "Şayet Allah bu kapıyı kapatmazsa bu bir fitne kapısıdır, Sa'd b. Ubâde, Ensar'dan insanlar ona biat etmek için toplanmışlar." Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) elini tutarak dışarı çıkmış, ardından Ebû Ubeyde (ö. 18/639) ile karşılaşmışlar ve onun da kendilerine tabi olmasını istemişlerdir ve daha sonra da Sa'd b. Ubâde'nin (ö. 14/635 [?]) yanına gelmişlerdir. Orada Hz. Ebû Bekir "Ey Ebû Sabit, imâmet meselesinde ne düşünüyorsun?" şeklinde görüş sorduğunda O da "Ben sizlerden biriyim" şeklinde cevap vermiştir. Mecliste Hilafetle ilgili ortak yönetme teklifi sunulduğu gibi diğer taraftan Habâb b. el-Münzir b. Cemûh el-Ensârî (ö. 20/641 [?]) buna karşılık "Muhâcirden bir adam Ensardan bir adam olsun, Muhacirden birisi Ensar hakkında bir şey yaparsa Ensar'dan olan engel olur, Ensar'dan bir adam Muhacirden bir adama bir şey yaparsa Muhacirden olan engel olur" şeklinde ortak imâmet teklifinde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir sarfedilen sözlere şu şekilde cevap vermiştir: "Biz Resulullah'ın arasından çıktığı kabileyiz, onun kendisinden çıktığı beyazlıgız. Değirmen taşının etrafında döndüğü mihver gibi Araplar da bizim peşimizde döner. Biz Muhacirleriz, İslam'a ilk girenleriz, yurdu tüm yurtların ortasında olanlarız, insanların önde gelenleriyiz, soy bakımından Arapların en kıymetlisiyiz. İnsanlar Resulullah'ın (s.a.s) rahmetine tutundu, insanlar bu hal üzere olan Kureyşli nebinin dinine uydular. Bu hilâfet işine Evs kabilesi uzansa Hazrec ondan geri kalmaz, Hazrec uzansa Evs ondan geri kalmaz.⁸ İki mahalle arasında ölüm

⁷ Nâşi el-Ekber, *Mesâilul-İmâme*, 10. Bkz. Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 122; Recep, Ardoğan, *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi* (İstanbul: KLM Yayınları, 2017), 57.

⁸ Medine'de ensarı teşkil eden Yemen kökenli Kahtânî asıllı anneleri bir (Kayle bint Cefne'den dolayı Araplar arasında Benî Kayle adıyla da meşhurdurlar) iki Arap kabile. Medine'ye göç etmişlerdir. Câhiliye döneminde çeşitli savaşlar yaşamış, İslam'ın yayılmasıyla birlikte birleşmişlerdir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sonrası,

ve sarılmaz yaralar oluşur. Ey Ensar cemaati siz bizim İslam kardeşimiz, dinde ortaklarımızınız. Yardım ettiniz, iyilik ettiniz, kucak açtınız, Allah mükafatınızı hayırla versin. Biz yöneticileriz sizler vezirlersiniz. Siz, Allah'ın Muhacir kardeşlerinize verdiği hayırdan mahrum kalmamasını sağlarsınız.”⁹ Hz. Ebu bekir'in bu konuşmaları üzerine hilafetle ilgili endişelerinin makam ve emirlik değil birlik ve müslümanların geleceği olduğunu Habbab b. Münzir şöyle beyan etmiştir: “Allah'a yemin olsun ki sana ve dostlarına haset etmiyoruz, biz ancak hilâfetin, kılıçlarımızla üzerine yürüdüğümüz bir topluluğun eline geçmesinden korkuyoruz.” Ardından Hz. Ebû Bekir kendisini hilafet makamına teklif etmeyip müslümanların halifesi için şu teklifte bulunmuştur. “Eğer beni dinleyecek olursanız, şu iki adam; Ebû Ubeyde yahut Hz. Ömer'den (ö. 23/644) birine biat edin.”¹⁰ Bu durumda Hz. Ömer kendisine altın tepside sunulan bu teklifi Hz. Peygamberde gördüğü uygulama ve müslümanların birliği için redderek şöyle cevap vermiştir: “Ey Ebû Bekir sen hayattasın, Resulullah'ın seni koyduğu makamından seni geri alamayız” diyerek yanındakilerle (Üseyd b. Hudayr b. Simak el-Ensari ve diğer Müslümanlar) Hz. Ebu Bekir'e biat etmiştir. Ardından kalabalıklar halinde Hz. Ebu Bekir'e biat edilmiştir. O esnada Müslümanların birliğini sağlamak için titiz davranılmış en ufak bir tefrikaya yer verilmeyecek şekilde hareket edilmiştir. Nitekim halifelik seçimi esnasında tutumu tefrika olarak görülen Sa'd b. Ubade kalabalıklar tarafından ezilince, “Adamı ezip, öldürdünüz” şeklinde yapılan itirazlara Hz. Ömer “Öldürün onu zira o fitnedir” şeklinde cevap vererek birlik adına tefrikaya asla müsamaha gösterilmeyeceği mesajı

aralarındaki düşmanlık sona ermiş ve İslam'ın güçlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Hüseyin Algül, “EVS (Benî Evs)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/ 541-542

⁹ Sakîfetü Benî Sâide'de gerçekleşen toplantıda Hz. Ebû Bekir'in "Biz yöneticileriz, sizler vezirlersiniz" sözleri, yönetimdeki rolleri ve sorumlulukları belirlemiştir. Bu durum hilâfet ve imâmîet gibi kavramların temelini atmıştır. Ancak diğer kaynaklarda geçen ve Özellikle yer verilen "Halife Küreyş'tendir" ifadesine Nâşî el-Ekber yer vermediği görülmektedir. Diğer taraftan yer verilen kaynaklarla ilgili yapılan çalışmalarda söz konusu rivayetlerle ilgili kuşkular görülmektedir. Devlet başkanlığının bir adı da imâmîettir. Devlet başkanına, Resûl-i Ekrem'in vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife, önder ve lider olması sebebiyle de imâm denildiği anlaşılmaktadır. Bu iki kavramla ilgili terimsel olarak Kur'ân'da ve hadîslerde açık bir delil bulmak mümkün değildir. Bkz. Casim Avcı "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539-546; krş. Buhârî, "Menâkıb", 2; Müslim, "İmâre", 8-9.

¹⁰ Nâşî el-Ekber'in, Hz. Ömer'den önce hâlife olarak Hz. Ebû Bekir tarafından Ebû Ubeyde b. Cerrah'in önerilmesinin sebebini, onun o esnada sağında oturuyor olmasına bağlamasına bağlamıştır. Bu durum iki önemli hassasiyeti ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, Hz. Peygamber'in vefatı esnasında ortaya çıkan ve ciddi bir işleyiş olan hâlifelik seçiminde dahi dini hassasiyetlerin korunduğunu göstermektedir. İkincisi ise dini hassasiyetle söylenen bir emir ile hikmete uygun ve olması gereken arasında bir dengenin her zaman korunduğunu, Hz. Ebû Bekir'in hâlife olarak tercih edilmesiyle kendini göstermiştir. Yapılan bu teklifte şunu da unutmamak gerekir ki Ebû Ubeyde b. Cerrah Hz. Ebû Bekir vesilesiyle Müslüman olmuş ve Hz. Aişe' den gelen rivayete göre Hz. Peygamberin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra en sevdiği sahâbî olarak bilinmektedir. Tirmizî, "Menâkıb", 14; Nâşî el-Ekber, *Mesâilul-İmâme*, 10.

verilmiştir.¹¹ Ardından tekbir sesleri ile mescide dönülmüş ve Hz. Ebu Bekir'e biat sağlanılmıştır.¹²

Nâşî el-Ekber'in tespitine göre bu süreçte, hilafet makamı için önceden belirlenmiş bir yöntem veya nassın bulunmaması, Müslümanlara acilen bir çözüm bulma gerekliliğini hissetmesine neden olmuştur. Bu durum, toplum içindeki hızlı gelişmeleri tetiklemiştir. Nitekim bu hızlı gelişmelerden olacak ki Hz. Ali mescitten yükselen tekbir seslerini duymuş ve merakla "Bu nedir?" diye sormuştur. Abbâs b. Abdulmuttalip (ö. 653) ise Hz. Ali'ye, daha önce kendisini davet ettiği ancak o bu daveti reddettiği şeyin gerçekleşmekte olduğunu insanların "Hz. Ebû Bekir'e biat ettiklerini," söylemiştir. Hz. Ali'nin şaşkınlıkla "Bu oluyor mu?" demesi üzerine, Abbâs, "Evet, vallahi oluyor," diyerek durumun ciddiyetini ve gerçekleşmekte olanın önemini vurgulamıştır. Nâşî el-Ekber'in bu anlatımı, İslam tarihindeki bu kritik dönemde, toplumun liderlik konusunda nasıl birleştiğini ve Hz. Ebû Bekir'in halifelığının nasıl kabul gördüğünü ispatlar. Bu anlatım, aynı zamanda Hz. Ali ve Abbâs b. Abdulmuttalip arasındaki diyalog aracılığıyla, o dönemde yaşanan siyasi ve sosyal dinamiklere ışık tutar. Hz. Ali'nin başlangıçta yaşananlara dair habersiz kalması ve sonrasında gelişen olaylara karşı tepkisi, o dönemin karmaşık siyasi atmosferini ve Müslüman topluluğunun liderlik konusundaki tercihlerini yansıtır.¹³

¹¹ Hz. Aişe'nin ifadelerine göre, Hz. Ömer'in ve Hz. Ebû Bekir'in konuşmaları, Allah'ın lütfuyla toplum üzerinde tesirli bir etki bıraktı. Hz. Ömer'in sözleri, toplumda var olan endişe ve ayrılığı gidererek birlik sağladı. Hz. Ebû Bekir ise insanların dikkatini İslam'ın özüne ve Allah'ın mesajına çevirerek, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sadece Allah'ın bir elçisi olduğunu hatırlattı. Bu önemli buluşma, "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Eğer ölür veya öldürülürse, siz geriye dönecek misiniz? Geri dönenler, Allah'a zarar veremez. Allah, şükredenlere mükafatını verecektir." ayetinin okunmasıyla sona erdi. Bu topluluğun imanını pekiştiren ve Müslümanların birliğini sağlayan kritik bir andır. Bkz. Âl-i İmrân 3/144; Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 5, Nesâî, Cenâiz 11.

¹² Sa 'd b. Ubâde, Hazrec kabilesinin Sâideoğulları kolunun lideri olup yüzme, okçuluk ve okuryazarlığı ile öne çıkmıştır. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine, Evs ve Hazrec'in önde gelenleri, liderlik için Sa 'd b. Ubâde etrafında birleşmeye karar verdiler. Ancak, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın müdahalesiyle durum değişti ve topluluk Hz. Ebû Bekir'e yönelik biat kararı aldı. Sa 'd b. Ubâde, bu dönüşümde Hz. Ebû Bekir ve özellikle kendisine eleştiriler yönelten Hz. Ömer'e biat etmeyi reddetti. Bu kararına rağmen, herhangi bir bölücü eylemde bulunmadı. Daha sonra, Hz. Ömer'in hâlifeliği sırasında yaşanan bir anlaşmazlık sonrası, Medine'yi terk etti. Dımaşk yakınlarındaki Havran bölgesinde (635 veya 636) yılında burada hayatını kaybetti. Yâkut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut :1957), 5/217. Mehmet Azimli "Sa 'd b. Ubâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/377-378; ayrıca bkz. Veysi Ünverdi, "Eş'arî Kelamında İmamet Nazariyesi; Cüveynî Örneği", *Usul İslam Araştırmaları*, 29, (2018), 49-50; "Eş'arî Kelam Geleneğinde İmamet Anlayışı: Seyyid Şerif Cürçani Örneği", *e-Şarkiyat*, 10/4, (2018), 1246-1248.

¹³ Hz. Ebû Bekir'e yapılan bu biata "el-bey'atü'l-hâssa" denilmektedir. Daha sonra Mescid-i Nebevî'ye giden Hz. Ebû Bekir'e burada bütün Medineliler gelerek biat ettiler ve buna da "el-bey'atü'l-âmmeh" adı verildi. Bkz.: Casim Avcı "Hilâfet", 17/539-546.

Nâşî el-Ekber'e göre Hz. Ebu Bekir imâmet makamına geldikten sonra Sahâbeden bir grup, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın evinde bir araya gelerek, liderlik ve imâmetin Hz. Ali'ye geçmesi gerektiğini ve biz "ancak Hz. Ali'ye biat ederiz" şeklinde bir tutum sergilemişlerdir. Nâşî'nin ilk fırkalaşma örneği olarak kendisinden "Hz. Fatıma'nın (ö. 11/632) evinde Hz. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ile toplanan Hâşimoğulları" şeklinde bahsettiği bu grub Abbâs b. Abdumuttalib (ö. 13/634 [?]), Zübeyr b. Avvam (ö. 36/656) Ebû Süfyân b. Harp (ö. 31/651-52) Selmân el-Fârisî (ö. 36/656 [?]) ve Hâşimoğullarından oluşmuştur. Nitekim bu süreçte insanlar Hz. Ebû Bekir'e biat edince Zübeyr kılıcını çekerek "Sadece Hz. Ali'ye biat ederim" şeklinde Hz. Ali taraftarı olarak yer almıştır. Bu durum üzerine Zübeyr, Hz. Ömer tarafından uyarılmış ve kılıcını bırakması istenmiştir. Öte taraftan Ebû Süfyân, Hz. Ali'ye yöneticilik işinin verilmesinin sebebini sorgulayarak, "İnsanlar bu yöneticilik işini niçin Kureys'in en zayıf ve en az kalabalık olan kabilesine verdiler? Şayet istersen orayı adamlar ve atlarla doldurayım" gerekirse bu makam için güç toplayayım şeklinde teklifte bulunmuştur. Bu teklif, Hz. Ali taraftarları arasında bir destek olarak görülmüş ancak kabul edilmemiştir.¹⁴

Nâşî el-Ekber, Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesinin ardından yaşanan olayları ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e yönelik, "Bizimle danışmadan, hakkımızı gözetmeden mi?" şeklindeki sorusuyla devam eden sürecin, Hz. Ebû Bekir'in, "Allah'a yemin olsun ki, büyük bir sorumlulukla görevlendirildim. Bu yükü omuzlarında taşıyan birine devretmeyi isterdim, ancak fitne çıkmasından endişe ettim," şeklindeki yanıtıyla ilerlediği belirtilir.¹⁵

Kelâm alimleri, genellikle Sahabe arasındaki tartışmaları ve ictihâdî görüş ayrılıklarını, dinî duyarlılıkların ve toplumsal barışın korunmasına yönelik çabaların

¹⁴ Nâşî el-Ekber, *Mesâilul-İmâme*, 10. Nâşî el-Ekber'in yer verdiği Ebû Süfyân'ın, Hz. Ali'nin imâmet işlemlerinde Küreyş kabilesinin sayıca en az ve en zayıf grubuna verilmesine olan şaşkınlığı ve bu duruma karşı çıkışı Hz. Ali'nin takıyye uygulaması ve siyasi tutumu, İslami tarih ve mezhep çatışmaları açısından önemli bir analizdir. Ebû Süfyân'ın, gerekirse meydanı adamlarla ve atlarla doldurarak ve güç kullanarak iktidarı Hz. Ali için Hz. Ebu Bekir'den alabileceğini belirtmesi, dönemin siyasi çekişmelerini ve güç mücadelelerini yansıtmaktadır. Özellikle, Şîâ inancında yıllarca süregelen ve Hz. Ali'nin ilk üç hâlife döneminde uyguladığı belirtilen takıyye (gerçek inancını gizleme) pratiğinin, bu çekişmelerin bir yansıması olarak değerlendirildiğinde Hz. Ali'nin, zayıf ve güçsüz bir kabile mensubu olarak takıyye yapmadığı içtihadî bağli kalarak hareket ettiği ve bu durumun Ehli Sünnet yaklaşımının daha isabetli olduğunu gösteren bir argüman olarak kendisini göstermektedir. Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi el-Usûl mine'l-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, (Beyrut: 1401), 2/217-219. Krş. İmâm-ül-Haremeyn Ebûl-Mealî Cüveynî, *Kitâbul-irşâd ilâ Kavâtiil-Edilleti fi Usûlil itikâd*, thk. Esad Temîm (Beyrut: 1413/1992), 361-362. Geniş bilgi için bkz. Selim Özarlan, "Ehl-i Sünnet'e Göre Hz. Ali", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Haziran 2016), 77-90; Kaan Sarıgül ve Harun Abacı, "İmâmiyye Şiasının Önde Gelen Temsilcilerinden Şeyh Müfid'in Tefsir Anlayışı Üzerine", *Universal Journal of Theology* 7/2 (Aralık 2022), 115-123.

¹⁵ Nâşî el-Ekber, *Mesâilul-İmâme*, 10; Buhârî, "Meğâzî", 14, 38.

bir yansıması olarak görürler.¹⁶ Bu bağlamda genel Müslüman topluluğunun Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi ve onun liderliğindeki yeni yönetim anlayışını kabul etmesi, İslam tarihinin siyasi yapılanmasının temellerinin atılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Nâşi, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslüman toplumunun birliğini sınayan önemli bir ayrışmayı, zekât vermeyi reddeden ve bazı rivayetlere göre dinden çıktığı iddia edilen mürtedler üzerinden ele almıştır.¹⁷ Hz. Peygamber'in vefatının Arap kabilelerine duyurulmasıyla birlikte, birçok kişinin dinden çıktığına dair haberler yayılmıştır. Ancak Nâşi'nin vurguladığı önemli bir nokta daha vardır ki bu da aslında bazı kişilerin dinden çıkmadıkları, sadece zekâtı Hz. Ebû Bekir'e vermek istemedikleridir. Bu kişiler, "Zekâtımızı fakirlerimize ve miskinlerimize dağıtma konusunda biz daha yetkiliyiz" diyerek, zekâtın dağıtımında kendi içlerinde daha yetkin olduklarını savunmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatta olduğu dönemde zekâtı diledikleri gibi kendi belirledikleri fakirlere verdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu durumda olsa Hz. Ebû Bekir, kesin bir tavırla karşılık vermiş ve "Eğer (daha önce) Resulullah'a verdikleri bir halatı bile benden esirgerlerse, onlarla savaşırım" diyerek zekâtın İslami bir yükümlülük olduğunu ve bu konudaki emirlere ve bir nevi Halifenin emrine uyulması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Hâlid b. Velîd el-Mahzûmî'yi (ö. 21/642) bu kişilerden zekât toplamak üzere görevlendirmiştir.¹⁸ Nâşi el-Ekber'in sunduğu bilgilere dayanarak yapılan değerlendirme gösteriyor ki, Hz. Ebû Bekir'in sergilediği tutum, Müslümanların genel yararını gözetenek yapılmış ve halifenin otoritesini koruyan bir içtihadı dayanmaktadır.

Nâşi el-Ekber'e göre Hz. Ebû Bekir döneminde, çeşitli fraksiyonlar arasındaki ayrılıklar, topluluğun iç dinamiklerini ve siyasi yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Ashâb-ı Sakîfe, Ensar, Muhacirler, Hâşimoğulları ve zekât ödemeyi reddeden Arap kabileleri gibi farklı gruplara ayrılan Müslümanlar, bir süre birlik ve sulh içinde

¹⁶ Yasin Ulutaş, "Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah el-İskâfî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Kelâmî Görüşleri", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 1111.

¹⁷ Nâşi el-Ekber, *Mesâilul-İmâme*, 11-12.

¹⁸ Hz. Ebû bekir'in bu içtihadı, meşru imâmete karşı isyanın yanı sıra inkâr ve dinden dönme durumlarında da kılıç kullanımının zorunluluğunu vurgulamıştır. Bu, imâmet meselesine verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu içtihad, daha sonra Hz. Ali'nin Cemel, Siffin ve Nehrevan'daki uygulamalarında inanç ve amel ilişkisi üzerinden günah bağlamında ele alınarak, birçok mezhebin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, İslami tarih içerisinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiş ve sonraki dönemlerde İslam düşüncesi üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Hz. Ebû bekir'in bu yaklaşımı, İslam toplumunda birliğin sağlanması ve dini temeller üzerindeki sapmaların önlenmesi amacıyla kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Hz. Ali'nin liderliğinde yaşanan olaylar, inanç ve amel arasındaki ilişkinin yanı sıra, İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı iç çatışmaların ve farklılıkların üstesinden gelme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu tarihi olaylar, İslam düşüncesinin evrimi ve çeşitliliği açısından önemli bir araştırma alanı oluşturmuştur. Haricîlerin inanç durumu ve dindeki hükümleriyle ilgili bkz. Faruk Gün, "Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eserinde Kelâmî İzler: Hanefî-Matürîdî Geleneğindeki Entegratif Yaklaşım", *Orta Asyalı Bir Alim Ve Bir Dünya Hukukçusu Serahsî*, ed. Mürteza Bedir, Osman Aydın, Harun Abacı, Mahmut Yazıcı (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 535-580.

yaşamış, İslâm yolunda canlarını ve mallarını harcamış, kafirleri İslam'a davet etmiş ve cihad etmişlerdir. Bu birlik ve beraberlik, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetleri boyunca ve Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılında devam etmiştir.¹⁹ Peygamber'in vefatı sonrası, Hz. Ebû Bekir'e yapılan "Bu fitne kapısı kapanmazsa." uyarısıyla başlayan süreç, Benî Sâide sakifesinde "Biz yöneticileriz, sizler vezirlersiniz" ifadesiyle devam etmiş, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın biatlarıyla hilafetin temelleri atılmıştır. Bu dönemde, "İmamlar Kureyş'tendir" ilkesiyle hilafet, Cahiliye döneminin asabiyet anlayışından uzak, İslam'ın geleceği için stratejik bir yönetim biçimi olarak kabul görmüştür. Ensar, Evs, Hazrec, Zübeyr ve Sa'd b. Ubeydullah gibi farklı görüşlerde olanlar bile Müslümanların birliği için biat etmeyi tercih etmişlerdir.²⁰

Bize göre Nâşî el-Ekber'in aktardığı bilgiler ışığında Hilafetin Kureyşli bir şahsiyet tarafından üstlenilmesi meselesi, asabiyet veya ırkçılık gibi unsurlar üzerinden değil, İslam'ın birleştirici gücü çerçevesinde objektif bir değerlendirme olarak ele alınmalıdır. İslam, Cahiliye döneminin kökleşmiş ayrımcılık anlayışını bertaraf ederek, ümmet şuurunu pekiştirmiş ve Müslümanları tek bir çatı altında toplamıştır. Bu bağlamda halifelik Kureyş asabiyetine dayandırılması argümanı, İslam'ın temel ilkeleriyle çelişir bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir. Halifelik makamı, bireysel kimlik veya etnik köken üzerinden değil, üstlendiği görevler ve toplumu birleştirme kapasitesi ile önem kazanmıştır. Bu perspektiften bakıldığında halifelik, Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan geniş bir tarihsel süreçte evrilmekte ve nihayetinde, modern devlet anlayışı, hükümet biçimleri ve cumhuriyetçilik gibi kavramlarla entegre olarak son bulmuştur. Bu tarihsel süreç içerisinde, halifelik anlayışının evrimi, İslam'ın evrensel değerlerine ve birleştirici misyonuna vurgu yaparak, asabiyet ve ırkçılık gibi olguların üstesinden gelinmesinde kritik bir rol oynamıştır.²¹

Bu araştırma, imâmet meselesiyle sınırlı olduğundan ve Hz. Ömer döneminde böyle bir ayrışmanın yaşanmamış olması sebebiyle, bu dönem özellikle Hz. Ebû Bekir'in halifeliği sürecinde ilgili kısımlar dikkate alınarak incelenmiş Hz. Ömer dönemi müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır.

¹⁹ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 10.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Sakîfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (İstanbul: 1982), 7-27. Mehmed Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, 23 (1978), 121-214; Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 10-14.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Irmaklı, "Kelam İlmi Açısından İrtidat Konusunun Değerlendirilmesi", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (Aralık 2021), 230-256; Muhalif görüşler için bkz. Muhammed Âbid Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl* (İstanbul, 1997), 121-266.

1. Hz. Osman'ın İmâmeti

Hz. Osman'ın (ö. 35/656) imâmeti²², İslam ümmetinin birliğini ve beraberliğini pekiştirdiği, aynı zamanda İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasını sağladığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir.²³ Nâşi el-Ekber'e göre bu dönem, Müslümanların büyük fetihler yaparak İslam'ı daha geniş topraklara taşıdıkları bir zamanı simgeler. Ancak hilâfetinin son yıllarında özellikle Mısır ve Irak gibi bölgelerden gelen grupların Medine'ye akın etmesi ve Hz. Osman'a yönelik tepkilerin yoğunlaşması, dönemin siyasi ve sosyal yapısında önemli çatlakların meydana gelmesine yol açmıştır.²⁴ Bu gruplar, Hz. Osman ve yönetimine yönelik eleştirilerini şiddetle ifade etmişler, yönetimin politika ve uygulamalarını sorgulamışlardır. Hz. Osman, bu suçlamalara karşı mütevazı ve açıklayıcı bir tutum sergileyerek, eleştirilen konuları sebepleriyle ve gerekçeleriyle açıklamış, haktan ayrıldığını ifade etmiştir. Bu süreçte, Hz. Ali'nin diyalogları sayesinde eleştirilerin bir süre için yatıştırıldığı görülmüştür. Ancak, Mısır'dan gelen bir grup, geri döndüklerinde, Hz. Osman'a saldırarak onu öldürmüşlerdir.²⁵ Bu eylemin gerekçesi olarak Hz. Osman'ın bir kölesinin üzerinde, kendilerini öldürmeyi emreden ve Hz. Osman'ın mührüyle mühürlenmiş bir yazı bulduklarını iddia etmişlerdir. Nâşi el-Ekber'e göre, Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslam ümmeti içerisinde çatışmalara ve ayrılıklara sebebiyet vermiştir. Bu olay, ümmet içindeki birlik ve beraberliğe yönelik tehditleri ve Müslüman toplumunun karşılaştığı zorlukları gözler önüne sermiştir.²⁶

Ehl-i kible, bir dönem boyunca birlik ve barış içerisinde yaşamışlardır. Canlarını ve mallarını, Resulullah'tan öğrendikleri usullere göre harcamışlar, kâfirleri İslam'a çağırmışlar ve İslam yolunda tüm güçleriyle cihad etmişlerdir. Müslümanların bu halinin devamı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetleri süresince ve Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılı boyunca sürmüştür.

²² Araştırmamız, imamet konusuna odaklandığı için ve Hz. Ömer döneminde bu tür bir ayrışmanın meydana gelmemiş olması nedeniyle, özellikle Hz. Ebû Bekir'in halifeliği dönemi ilgili bölümler göz önünde bulundurularak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda Hz. Ömer dönemi, ayrı bir başlık olarak ele alınmamıştır.

²³ İzzeddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* (Kahire: 1285-87), 3/481-490.

²⁴ Ahmed b. İshâk b. Ca'fer, *Târîhu'l-Yakubî*, nşr. M. Th. Houtsma (Beyrut: ts.), 2/163-175; Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 15.

²⁵ Bu karışık dönemde, beklenmedik bir anda küçük bir grup gizlice içeri sızarak Hz. Osman'ı katletmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesi haberi Hz. Ali'ye ulaştığında oğlu Hasan'a, "Yazıklar olsun sana, orada bulunduğun halde Müminlerin emiri nasıl öldürülür?" diye sitem etmiştir. Hz. Ali'nin bu sözleri, Hz. Hasan başta olmak üzere, sahâbenin Hz. Osman'ın öldürüleceğinden haberdar olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Olayların seyri incelendiğinde, Hz. Osman'ın öldürülmesi, ani gelişen bir olay ve süikast olarak değerlendirilebilir. Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisar*, çev. Metin Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 126-127.

²⁶ Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 15. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Gencal Şenyayla, "Hz. Osman İle Evliliği Bağlamında Nâile bint el-Ferâfisa'nın Hayatı", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 788-792.

2. Hz. Ali'nin İmâmeti

Hz. Osman'ın şehadetinin ardından imâmeti üstlenen Hz. Ali'ye Muhacir-Ensar ile Şam ehli dışındaki Müslüman topraklar biat etmiştir. Hz. Ali'ye biat edenler arasında Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ile Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) da vardı. Nâşi göre İnsanların bu iki kişinin Hz. Ali'ye biat etmesinde anlaşmazlığa düştüğünü aktarmıştır.²⁷ O dönemde Şam vailisi Muâviye de Hz. Ali'ye biat etmemiştir. "Ümmet bir İmam (devlet başkanı) üzerinde ittifak edinceye kadar bu konuda çekimser kalacağım" şeklinde mazeret belirtmiştir.²⁸

Nâşi el-Ekber'in aktardığına göre, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde gerçekleşen Cemel Savaşı, ümmet içindeki ihtilafların silah zoruyla çözülmeye çalışıldığı trajik bir vakadır. Bu çatışmada Talha'nın ölümü ve Zübeyr'in çarpışmaktan yorulup geri çekilmesinin ardından öldürülmesi, İslam tarihinde derin izler bırakmıştır. Savaşın neticesinde Basra halkının Hz. Ali'ye itaat etmesiyle sonuçlansa da bu olaylar Müslümanlar arasında imâmet ve liderlik meselesinde ihtilafların var olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Hz. Osman'ın şehadeti ve ardından yaşananlar, Hz. Ali'nin hilafeti ve Cemel Savaşı ile ümmetin siyasi yapısında önemli değişikliklere ve bölünmelere sebebiyet vermiştir. Bu dönem, İslam tarihinde liderlik, adalet ve ümmetin birliği gibi meseleler üzerine yaşanan tartışmaların, çatışmaların ve çözüm arayışlarının bir yansımasıdır.

Hz. Ali'ye biat eden Talha) ve Zübeyr umre yapma niyetiyle Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkmışlardır. Ancak asıl amaçları Hz. Osman'ın kanını yerde bırakmamak adına destek kuvvet bulmaktı. Bu sebeple Basra yönüne hareket ettiler. Hz. Aişe ve ona katılan Kureyş ile diğer Arap kabileleri de Talha ve Zübeyr ile hareket etmişlerdir. Onlar, "Osman mazlum olarak öldürüldü. Oysa o bir imâmdı, imâmetine zeval getirecek bir durum olmamıştı ve öldürülmesini gerektirecek herhangi bir eylemde bulunmamıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslümanın kanını akıtmak ancak üç şeyden dolayı caiz olur. Evli zina ederse, (haksız yere) cana kıyarsa, mürted olup dinini terk edip İslam cemaatinden ayrılırsa."²⁹ Hz. Osman, kanını mübah

²⁷ Konuyla ilgili farklı rivayetler ve geniş bilgi için bkz.: Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2020), 2/14-24.

²⁸ Nâşi el-Ekber'in bu şekilde yer verdiği Muaviye'nin sözleri ve tutumu bundan sonraki imâmet meselelerinde biattan çekinenlerin başvurdukları bir yöntem olmuştur. Hz. Osman'ın şehadeti sonrası İmâmet makamına Hz. Ali'nin getirilmesi, İslam tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Hz. Ali, Muaviye'den kendisine biat etmesini talep ettiğinde, Muaviye, "Ümmet bir İmam (devlet başkanı) üzerinde ittifak edinceye kadar bu konuda çekimser kalacağım" şeklinde bir mazeret sunmuştur. Bu tutum, daha sonraki dönemlerde "liderlik konusunda bir uzlaşma sağlanana kadar beklemek" şeklinde kullanılan bir yöntem olarak benimsenmiştir. Benzer bir durum, Muhammed b. Hanefiyye ve Abdullah b. Abbâs'ın, hâlifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeleri istendiğinde yaşanmıştır. Her iki kişi de "Ancak tüm Müslümanların ittifak ettiği bir hâlife" olduğunda biat edebileceklerini öne sürerek, ona biat etmekten kaçınmışlardır. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/74, 75; Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 15.

²⁹ Buhârî, *Diyât*, 6; Müslim, *Kasame*, 25.

kılacak bu üç şeyden hiçbirini yapmamıştı. Biz ona yardım etme hususunda ihmalkâr olsak da kanını yerde bırakmama konusunda ihmalkâr olmayacağız" demişlerdir. Hz. Ali, bu durumdan haberdar olduğunda kendilerine biat etmiş olduklarını hatırlatarak, ümmet arasında fitne çıkarmamalarını ve Müslüman kanı dökmemelerini istemiştir. Ancak Talha ve Zübeyr, sadece Hz. Osman'ın kanını talep ettiklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'e meydan okumuş ve Cemel Savaşı (36/656) gerçekleşmiştir. Talha bu savaşta Zübeir ise geri çekilirken Umeyr (Amr) b. Cürmûz tarafından Vâdissibâ denilen yerde namaz kıldığı sırada öldürülmüştür. Yaşanan bu olaylar sonucunda Basra halkı Hz. Ali'ye itaat etmiş ve onun liderliğini kabul etmiştir. Ancak bu süreç, önemli sahabilerin biatları etrafında yaşanan anlaşmazlıklar ve farklı yorumlar nedeniyle karmaşık bir hal almıştır. Nâşî el-Ekber'e göre, bu dönemde yaşananlar, ümmetin siyasi ve sosyal yapısında önemli etkiler bırakmış ve İslam tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.³⁰ Tüm bu yaşananlar sonucu Basra ehli Hz. Ali'ye boyun eğmiş ve itaati altına girmiştir. Ancak bu süreç, bazı önemli sahâbîlerin biatları etrafında anlaşmazlıklara ve farklı yorumlara da neden olmuştur.³¹

Nâşî el-Ekber'e göre, Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin Hz. Osman'ın kanını alma kararlılığı, Muâviye'ye ulaşınca, Muâviye hemen harekete geçmiştir. Muâviye, "Osman'ın kanı için herkesten fazla benim hakkım var, çünkü o amcamın oğlu ve ben onun valisiyim" diyerek, Şam halkını etrafında toplamıştır. Bu durum Cemel ve Sıffin çatışmalarının temelini atmış, Muâviye'nin tepkisi ailevi bağların ötesinde, siyasi bir boyut kazanmıştır. Şam halkının ve önemli figürlerin desteğiyle Muâviye'nin liderliği pekişmiş ve siyasi gücü artmıştır.³²

Nâşî el-Ekber'in aktardığına göre, Muâviye'nin asıl amacı, Hz. Osman'ın katillerini adalet önüne çıkarmak ve ümmetin tek bir imâm etrafında birleştirmek Şam'ı bu imâma teslim etmesini sağlamak idi. Muâviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasında önemli bir engel olarak Hz. Ali'yi görüyordu ve onun, katiller ile Hz. Osman'ın valileri arasında aracılık yaptığına inanıyordu. Taraflar arasındaki müzakereler sırasında Hz. Ali, Haremeyn ve Mısır'daki destekçileriyle birlikte Şam'daki Muâviye'ye karşı yola çıktı ve 657 yılında Sıffin'de iki taraf karşı karşıya geldi. Savaşın seyri sırasında Muâviye ve Amr'ın taraftarları, hakemliğe başvurulması teklifinde bulunarak, "Aradaki ihtilafı Kur'an çözsün" çağrısında bulundular. Hz. Ali

³⁰ Nâşî el-Ekber'in, Ali, Talha ve Zübeyr'in meydan okuduğuna dair beyanının yanı sıra, Mu'tezile alimleri arasında bu üç önemli İslami figürün savaşa sürüklenişlerine dair başka tespitler de bulunmaktadır. Hişâm b. Amr (ö. 218/833'ten önce) gibi alimler, Hz. Ali (ö. 40/661), Talha b. Ubeydillâh (ö. 36/656) ve Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656)'in aslında savaş amacıyla değil, aralarındaki anlaşmazlıkları çözümlenmek üzere diyalog kurmak amacıyla bir araya gelmek istediklerini belirtir. Ancak, onların çevresindeki bazı taraftarlar, liderlerin iradeleri dışında çatışmayı başlatmıştır. Bu durum, üç liderin de istem dışı gelişen bu savaşa karşı çıktıklarını göstermektedir. Hayyât, *el-İntisâr ve'r-red ale'ibni er-Râvendî*, 126.

³¹ İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/101.

³² Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 17.

bu çağrıya icabet etti ve hakem olarak Ebû Musa el-Eşari'yi (ö. 662-63) Muâviye ise Amr b. As'ı tayin etti. Ancak, hakemlerin kararları, hilafet meselesinde bir çıkmaza yol açtı. Bu süreçte, Hz. Ali'nin bazı taraftarları, tahkime şiddetle karşı çıkarak, onu ve kendilerini kâfir ilan ettiler. Bu grup, daha sonra Hariciler olarak bilinecek ve "Hüküm yalnızca Allah'a aittir" diyerek, Hz. Ali'den ayrılmışlardır.³³

Nâşi el-Ekber'e göre böylece ümmet o dönemde altı fırkaya ayrılmıştır. Bunlar:

1. Alevî fırkası: Hz. Ali'nin taraftarlarıdır. Bu dönemde kim Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün görürse Şiî olarak kabul edilirdi.³⁴

2. Osmaniyye fırkası: Talha, Zübeyr, Hz. Aişe ve taraftarları, Hz. Ali'ye biat etmeyi reddeden ve Muâviye ile iş birliği yapanlardır.

3. Huleysiyye fırkası: "Fitne zamanı evindeki kilim (hils) gibi ol" diyenlerdir. İlk grup savaş istememiştir ve Hz. Peygamber'den "İki Müslüman kılıçları ile karşı karşıya geldiklerinde ölen de öldürülen de ateştedir", "Fitne zamanı maktul olan kul ol, katil olan kul olma" hadîslerini rivayet etmişlerdir. Bu tevil nedeniyle savaştan uzak duranlar arasında Abdullah b. Ömer, Sad b. Ebî Vakkas, Muhammed b. Mesele, Usâme b. Zeyd ve daha birçok sahâbe ve tabiundan kimseler vardır. Bunlar Ashâb-ı hadîstir. Her zaman savaşta galip gelenlere uyarlar ve Müslümanlar arasındaki isyankâr gruplarla savaşmayı ise haram olarak görürler.

4. Mu'tezile fırkası: Haklıyı haksızdan ayırıncaya kadar savaştan uzak kalanlardır. Hz. Ali ve Talha-Zübeyr savaşından uzak duran ikinci grup ise hangi tarafın haklı olduğunun bilinmeyişi sebebiyle böyle olduklarını söylemişlerdir. Bu grup içerisinde yer alanlardan bazıları Ebû Mûsa el-Eşari, Ebû Said el-Hudri (ö. 693-94), Ebû Mesud el-Ensârî (ö. 662 [?]), Benî Temim kabilelerinden Ahnef b. Kays et-Temîmî'dir (ö. 67/686-87). Haklı olanın bilinmeyişi nedeniyle savaşmaktan uzak duranlar o dönem "Mu'tezile" olarak adlandırılmaktaydı. Hz. Ali ile Talha-Zübeyr savaşı hakkındaki bu görüşe katılanlar arasında Mu'tezile'nin önderleri olan Vâsıl b. Ata (ö. 131/748) ile Amr b. Ubeyd de (ö. 144/761) bulunmaktadır.³⁵

5. Haşeviyye fırkası: Genellikle Şam halkı ve Muâviye'nin siyasi taraftarları olarak tanımlanır.

6. Nehrevan'da (9 Safer 38 / 17 Temmuz 658) Hz. Ali ile savaşan Haricîler'dir.³⁶

³³ Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 18-19; Geniş bilgi için bkz. Faruk Gün, "Haricîlik, Ğulât-ı Şîa ve Mürchie", *Tarihsel Süreçte Kelâm*, ed. Ekrem Uysal, Kahramanmaraş: klm Yayınları, 2022, 103-117.

³⁴ İbnü'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, tah. Suzana D. Wilzer, Daru'l-Muntazır, (Beyrut: 1430/2009), 61.

³⁵ Çağfer Karadaş, *Kelâm Düşüncesinde Allah ve Âlem Anlayışları* (Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022), 20-24; Yasin Ulutaş, *Mutezile Akaidi Sâhib b. Abbâd'ın Kelami Görüşleri ve el-İbâne Adlı Eseri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 25-45.

³⁶ Nâşi el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 17. Hz. Ali'nin Nehrevanda Haricîlerle ilgili tutumu ve ictihatları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Faruk Gün, "Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eserinde Kelâmî İzler: Hanefî-Matüridî Geleneğindeki Entegratif Yaklaşım", *Orta Asyalı Bir Alim*

Nâşî el-Ekber'e göre, Haricîlerin Hz. Ali ile olan ideolojik ayrılıkları, onların ordudan ayrılmalarına yol açmıştır. Hz. Ali, fitneyi önlemek ve barışı sağlamak amacıyla onları naslarla desteklenen delillerle ikna etmeye çalışmış; bu çabalarının bir kısmı başarılı olmuş ve birçok Haricî eski görüşlerinden dönmüştür. Ancak, bazıları geri dönüşü reddederek, eylemlerini bazı ayetlere dayandırarak sördürmüşlerdir.³⁷ Bu grup, toplumu dışlayarak ve şiddet kullanarak yönetmeye çalışmış, kadın ve çocukları acımasızca öldürmüşlerdir. Bu vahşetler, Abdullah b. Habbab b. Eret ve hamile eşinin trajik ölümleriyle zirveye ulaşmıştır. Bu olaylar üzerine Hz. Ali, Haricîlere karşı savaş açmış ve 9 Safer 38 (17 Temmuz 658) tarihindeki çatışmada çoğu öldürülmüştür. Bu zaferler, kaçan Haricîlerde intikam duygusunu körüklemiş bununla birlikte Hz. Ali taraftarları arasında da bölünmelere yol açmıştır. Bu bölünme, bazılarının Haricîlerle, diğerlerinin ise Şam halkıyla ittifak kurmasına sebep olmuştur. Bunun neticesinde Muâviye'nin argümanları daha fazla kabul görünürken, insanlar dünyevi çıkarlar nedeniyle onun yanında yer almışlardır. Bu süreç, Hz. Ali'nin Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilmesiyle trajik bir sonuca ulaşmıştır.³⁸

Nâşî el-Ekber'e göre bu savaşlar neticesinde yedinci bir fırka ortaya çıkmıştır. Bu grup, Ehl-i kible ile ilgili meselelerde duraksama göstermiş görüş sahipleri, Ehl-i kiblenin içindeki fikir ayrılıklarını, kan dökülmesini ve birbirlerini dinden çıkarma eylemlerini imanın bir ölçütü olarak kabul etmemişlerdir. Onlar, sevap ve günah meselesini Allah'a havale edip cennete girmeyi, peygamberlere komşu olmayı arzulamışlardır. Ehl-i kibleyi, tekfir etme, kan dökme ve çeşitli görüş ayrılıklarına rağmen, mümin olarak kabul etmişlerdir. Bu gruba Mürcie fırkası denmiştir. Mürcie fırkası kendi görüşlerini desteklemek için özellikle şu ayetlere başvurmuştur: "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla affetmez; bunun dışındaki günahları ise dilediği kişi için affeder."³⁹ Ayrıca başka bir ayette şöyle denir: "Kim zerre kadar hayır işlerse, onun karşılığını görür; kim zerre kadar kötülük işlerse, onun da karşılığını görür."⁴⁰ Mürcie'ye göre bu ayetlerce Ehl-i kible, Allah'a, peygamberlere, kitaplara, ahirete, hesaba, sevap ve günaha inanır. Yüce Allah bu ayetler gereği inananların imanlarını boşa çıkaracak değildir.⁴¹

Nâşî el-Ekber'in analizlerine göre, Hz. Ali'nin vefatından sonra İslam ümmeti yedi ana fırkaya bölünmüştür. Bunlar: Şia, Osmanıyye, Huleysiyye, Mu'tezile,

Ve Bir Dünya Hukukçusu Serahsi, ed. Mürteza Bedir, Osman Aydın, Harun Abacı, Mahmut Yazıcı (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 535-580.

³⁷ Haricîler özellikle şu iki ayeti kullanmışlardır. "Dedi ki: Rabbim, Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler." Bakara 2/286; "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler kafirlerin ta kendileridir." Maide 5/44.

³⁸ Gencal Şenyayla, *Algı ve Gerçeklik Arasında Hz. Ali* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 276-281.

³⁹ en-Nisa Suresi 4/48, 4/116.

⁴⁰ Zilzal Suresi 99/7-8.

⁴¹ Bakara Suresi 2/143.

Haşeviyye, Haricîyye ve Mürcie'dir. Bu fırkaların alt dallara ayrılmasıyla, Hz. Peygamber'in hadislerinde bahsedilen 73 fırka sayısına ulaşılmıştır. Nâşî, bu fırkaların beş ana gruba indirgenebileceğini belirtir. Bunlar: Şia, Haricîler, Mu'tezile, Mürcie ve Haşeviyyedir. Bunlardan her bir grup, İslam düşüncesinde belirgin farklılıklar sergiler; Şia, imâmetin Hz. Ali ve soyundan gelenlerde olduğunu savunurken, Haricîler adalet ve eşitlik üzerine katı görüşlere sahip olmuşlardır. Mu'tezile, akıl ve adaleti vurgulayarak, Allah'ın sıfatları ve insan iradesi üzerine yoğunlaşırken; Mürcie, günahkarların durumunu ahirete bırakarak imanı, amellerden bağımsız olarak değerlendirmiştir. Haşeviyye ise dini metinleri olduğu gibi kabul etmiş ve kelam ilmiyle uğraşmaktan kaçınan bir yaklaşım sergilemiştir. Hz. Ali'nin şehadetinden sonra Şia içindeki ayrılıklar, Haricîler, Mu'tezile, Mürcie ve Haşeviyye arasındaki ihtilaflar üzerinden devam etmiştir.⁴²

3. Hz. Ali'nin Şehadetinden Sonra Şîî Topluluğunda Yaşanan İmâmet İhtilafları

Hz. Ali'nin (ö. 661) şehadeti, İslam tarihinde bir dönüm noktası olarak siyaset üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde ve babası Hz. Ali'nin liderliği altında siyasi arenada etkin bir rol oynayan Hasan b. Ali, babasının şehadeti sonrasında Kufe'de halifelik makamına yükseltilmiştir. Halifeliği süresince, Muaviye b. Ebu Sufyan ile yaşanan siyasi mücadeleler, Hz. Hasan'ın dönemini belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nâşi el-Ekber'e göre, Muaviye'nin askeri üstünlüğü, Irak halkının Hz. Ali'ye yönelik ihtilaflı tutumları ve düşmanla mücadelede gösterdikleri isteksizlik, Hz. Hasan'ın Muaviye ile barış yapmayı ve ona biat etmeyi tercih etmesine neden olmuştur. Şîî inancına göre, bu adım, Hz. Hasan'ın kendi güvenliği için takiyye (korunma amaçlı dini bir hüküm) uyguladığının bir göstergesidir. Hz. Hasan, İslam ümmetinin birliğini korumak ve kan dökülmesini engellemek amacıyla hilâfeti Muâviye'ye devretmiştir.⁴³

Hasan vefat ettiğinde, imâmetin Hz. Ali'nin soyundan devam ettiğine inanan Şîî kesim, imâmlığın Hasan'dan sonra kardeşi Hz. Hüseyin'e geçtiğine inanmıştır. Muâviye'nin ölümü ve oğlu Yezid'in liderliğe geçmesiyle, Kufe halkı Hz. Hüseyin'i desteklemek için ona mektuplar yazarak yanlarına gelmesi için çağrıda bulunmuştur. Hz. Hüseyin, ailesi ve taraftarlarıyla birlikte bu çağrıya icabet etti. Ancak bu hareketi,

⁴² Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 20-21; Fırka ve mezheplerle ilgili içeriden ve dışarıdan isimlendirme ve mezhep olmanın kriterleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 50-62. İmamet bağlamında Mu'tezilenin ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Veysi Ünverdi, "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizâlî Ve Sünnî Eleştirisi", *Usul İslam Araştırmaları* 32/32 (Ekim 2019), 115-141.

⁴³ Nâşî el-Ekber *Mesâilü'l-İmâme*, 23. Hz. Hasan, 28 Safer günü 669 yılında Medine'de, eşi Ca'de bint Eş'as tarafından zehirlenerek hayatını kaybetmiştir. Barış ve adaleti önceliklendiren liderliğiyle önemli bir miras bırakan Hz. Hasan, Medine Valisi Saîd b. Âs tarafından kılınan cenaze namazının ardından, annesi Hz. Fatıma'nın yanında Cennetü'l-Bakî mezarlığında toprağa verilmiştir. Celâleddin es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: 1371/1952), 186-193.

Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın (ö. 67/686) engeline takıldı. Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad, Ömer b. Sa'd b. Ebi Vakkas'ı (ö. 67/686) Hz. Hüseyin'in Kufe'ye girişini engellemek üzere gönderdi. Bu durum, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesine kadar süren bir çatışmaya yol açtı.⁴⁴ Bu trajik olay, Şîi topluluğunun içinde farklı yorum ve anlayışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nâşî el-Ekber, Hz. Ali'nin vefatının ardından Şîi cemaatinin Nesk ehli, Ğulat ehli ve İhtiyar ehli diye zaman içerisinde üç temel gruba bölündüğünü ayrıntılı bir biçimde incelemiştir.⁴⁵

Nesk Ehli: Bu grup, imametini Hz. Ali ve onun soyundan gelenler arasında devam ettiğine inanır. İmametini vasiyet yoluyla Ehli Beyt içinde babadan oğula geçtiğini savunan Nesk ehli, her imamın ardından bir sonraki imamın geleceği ve bu zincirin kıyamete kadar süreceğine inanır. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelecek imamlara dair öngörülerde bulunduğu ve bu bilgilerin günümüze kadar ulaştığına inanılır. Bu görüşü savunan önemli figürler arasında Haris el-A'ver ve Esbağ b. Nebate yer alır.⁴⁶

Ğulat Ehli: İslam tarihinde heterodoks bir inanç hareketi olan Sebeiyye akımını temsil eden Ğulat ehli, Hz. Ali'nin ölümünü reddeder ve onu, adalet ve eşitlikle dolu bir dünyanın müjdecisi olarak görür. Abdullah b. Sebe ve takipçileri tarafından yayılan bu inanç, Hz. Ali'nin Allah tarafından yüceltilmiş bir konumda olduğuna ve ölümsüz olduğuna inanır. Sebeiyye, Hz. Ali'ye olan sarsılmaz bağlılıklarıyla tanınır ve onun ölüm haberini getiren kişilere dahi inanmazlar.⁴⁷

⁴⁴ Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkas, Aşere-i Mübeşşere'den Sa'd b. Ebî Vakkas'ın oğlu olup, Kerbelâ'daki trajik olayda kilit bir rol oynamıştır. Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd tarafından gönderilen orduya komutan olarak atanmış ve Hüseyin b. Ali ile yandaşlarını kuşatarak, Fırat'tan su almalarını engellemiştir. Hüseyin'in sunduğu barışçıl çözüm önerilerine rağmen, Ömer b. Sa'd, İbni Ziyad'ın emirleri doğrultusunda Yezid'e biat etmeleri şartıyla dönüşlerine izin verileceğini belirtmiştir. Ömer b. Sa'd, Ubeydullah b. Ziyad'ın talimatıyla, Hz. Hüseyin'den ya biat almak ya da onunla savaşmak zorunda kalmıştır. Hz. Hüseyin, hâlife Hz. Osman'ın yönetim zamanında çıkan isyanlar sırasında babası Hz. Ali ve ağabeyi Hz. Hasan ile Hz. Osman'ı koruma ve ona su taşıma görevini üstlenmiştir. Ancak, Hz. Hüseyin'in yaşamı, 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Kerbelâ'da Şimr b. Zî'l-Cevşen tarafından susuz bir şekilde şehit edilmesiyle sona ermiştir. Bu olay, İslam tarihinde derin izler bırakan ve unutulmaz bir acıya neden olan Kerbelâ Vakası olarak bilinir. Ubeydullah b. Ziyad, Yezid b. Muaviye'nin emriyle, Kerbela'da esir alınanları ve şehitlerin kesik başlarını Şimr ile Şam'a göndermiştir. Daha sonra Şimr, 686 yılında Kûfe'de Emevîlere karşı ayaklanan Muhtar es-Sekâfi'nin kölesi tarafından yakalanıp öldürülmüştür. Bu olaylar zinciri, Muhtar'ın, Şimr'in başını Muhammed b. Hanefiye'ye gönderip bedenini ise köpeklere atmakla son bulmuştur. Taberî, *Târîh*, 5/411, 6/60-61; Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Beyrut: 1405/1985), 4/292; 6/25.

⁴⁵ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 22.

⁴⁶ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 23-24.

⁴⁷ Abdullah b. Sebe ve ona atfedilen Sebeiyye hareketi, İslam tarihi içerisinde oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Bu tartışmaların merkezinde, Abdullah b. Sebe'nin gerçek bir tarihi şahsiyet olup olmadığı ve Sebeiyye hareketinin İslam tarihindeki rolü yer alır.

İhtiyar Ehli: Bunlar Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi imâm olarak tayin etmediğine onun da aynen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi insanlar tarafından seçilmiş bir imâm olduğuna inanırlar. Bu grup, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahâbeler tarafından seçilen bir imâm olduğunu kabul eder. Hz. Ali'nin ölümünden sonra kitap ve sünnete uygun olarak Hasan b. Ali'nin imâm olarak seçilmesi bu görüşün temelini oluşturur. Bunlar Amr b. el-Hamık (ö. 51/671), Hucr b. Adî (ö. 51/671) ve Süleymân b. Surad gibi (ö. 65/685) Hz. Ali'nin önde gelen arkadaşlarıdır.⁴⁸

Hz. Hüseyin b. Ali'nin şehadetinin ardından ise Şîi topluluğu, özellikle Fatımiler ve Keysaniyye olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Fatımiler, imametin Hz. Hüseyin'den sonra oğlu Ali b. Hüseyin'e geçtiğine inanırken, Keysaniyye grubu imametin Muhammed b. Ali b. Ebi Talib'e intikal ettiğini savunmuşlardır.⁴⁹ Bu gruplar arasındaki temel fark, imametin kimde olduğu ve Ali b. Hüseyin'in yaşının imamlığı üstlenmeye uygun olup olmadığıdır. Keysaniyye grubu, Muhammed b. Hanefiyye'nin arkadaşları arasında yaşanan imamet problemlerinden dolayı üç ana fırkaya ayrılmıştır. Bunlar:

1. İlk Fırka (Mehdî İnancı): Birinci gruba göre Muhammed b. Hanefiyye diridir, ölmemiştir, o Mekke ve Medine arasındaki Ravda dağındadır. Onun dostları olan ve onu huruç ve kıyam vaktine kadar koruyacak olan sağ yanında bir aslan sol yanında bir kaplan vardır. Keysâniyye'nin ifadesiyle O, Âli Muhammed'in başıdır, Hz. Nebin'in

Ethem Rühi Fığlalı'nın Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yer alan analizine göre Abdullah b. Sebe, gerçekten de tarihi bir figür olarak kabul edilir. Ancak, bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı akademisyenler ve araştırmacılar, Abdullah b. Sebe'nin varlığını ve Sebeiyye hareketini, İslam tarihindeki belli başlı olayları açıklamak için sonradan uydurulmuş bir hikâye olarak değerlendirirler. Nâşî el Ekber'in Sebeiyye fırkası ile ilgili verdiği bilgiler, Abdullah b. Sebe ve onun hareketine ve var olduğuna dair önemli iddiaları içerir. Bu iddialar, Sebeiyye'nin Hz. Ali'ye atfettiği ölümsüzlük ve ilahi özellikler gibi inançları ortaya koyar. Ancak, bu tür inançlar İslam'ın ana akım doktrinleriyle çelişir ve bu yüzden Sebeiyye hareketi, İslam tarihinde genellikle sapkın bir grup olarak kabul edilmiştir. Akademik çevrelerde Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye'nin varlığına dair tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar, tarihçilerin ve araştırmacıların kullanabileceği kaynakların sınırlı olması ve mevcut kaynakların yorumlanmasında farklı metodolojik yaklaşımların benimsenmesi nedeniyle karmaşık bir hal almıştır. Ethem Ruhi Fığlalı "Abdullah b. Sebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/133-134; Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 22-23.

⁴⁸ Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 22-23.

⁴⁹ Keysâniyye hareketi ve lideri Muhtar b. Ebi Ubeyd Sakafi, İslam tarihinde imâmet anlayışının çeşitliliğini ve derinliğini gösteren önemli bir isimdir ve Keysâniyye, Muhtar b. Ebi Ubeyd Sakafi'nin taraftarlarına verilen addır. Bu isimlendirme, Muhtar'ın Ali b. Ebi Talib tarafından kendisine verilen "Keysân" lakabından kaynaklanmaktadır. Ali b. Ebi Talib'in Muhtar'ı imâm olarak atadığına dair iddialar bu grubun inançlarının temelini oluşturur. Alternatif bir açıklama ise Muhtar'ın Şîi olmadan önce Urayne kabilesine ait azalan kölelerden olan Keysân kabilesine mensup olması ve bu kabilede Ali b. Ebi Talib'in yakın arkadaşlarının ona Hüseyin'in intikamını alması için ayaklanma emri vermesidir. Muhtar, bu emre uyararak birçok kişiyi öldürmüş ve bazı rivayetlere göre, öldürdüğü kişilerden topladığı seksen bin yüzüğü Muhammed b. Ebi Talib'e göndermiştir. Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 25.

müjdelediği, onun hakkında yeryüzünü adaletle dolduracağını haber verdiği mehdîdir. Bu görüş üzere pek çok insan devam edegelmiştir. Kümeyt b. Zeyd el-Esedî (ö. 126/744), Küseyyer b. Abdurrahman el-Huzâî bu isimlerdendir.⁵⁰

2. İkinci Fırka (Ebû Hâşim İmâmeti): İkinci gruba göre Muhammed b. Hanefiyye ölmüştür. Muhammed b. Hanefiyye'den sonraki imâm Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye Ebû Hâşim'dir. Ebû Hâşim'in ölümünden sonra da ihtilaf ettiler ve iki fırkaya bölündüler. Bunlar:

2.1. Harbiyye Grubu: Bu fırka imâmetin Abdullah b. Muâviye'ye (ö. 129/746-47) geçtiğini iddia etmiştir. Bunlar Abdullah b. Harb el-Medâinî'nin adamları olan Harbiyye grubudur.

2.2. Bukeyriyye Grubu: Ebû Hâşim'den sonra imâmetin Muhammed b. Hz. Ali'ye geçtiğini ve bu imâmetin daha sonra İbrahim b. Muhammed'e, ardından Ebû Müslim el-Horâsanî'ye ve son olarak Abbâsî halifelerine intikal ettiğini iddia etmişlerdir. Bu fırka, Abbâsî hareketinin temellerinin Muhammed b. Hanefiyye'ye dayandığını öne sürmüşlerdir.

3. Üçüncü Fırka: Bu grup, Muhammed b. Hanefiyye'nin öldüğünü kabul etmiş ve imâmetin doğrudan Ebû Hâşim'e geçtiğini savunmuştur.

Fatımiler içinde Ali b. Hüseyin b. Ali'nin babası şehit edildiğinde ergenlik çağına erişip erişmediği konusunda ihtilaf çıkmıştır. Bazıları o dönemde Ali b. Hüseyin b. Ali'nin ergenlik çağına ulaştığını ve Ubeydullah b. Ziyad'ın onu koruduğunu, hatta babasının cesediyle birlikte Şam'a gönderildiğini iddia eder. Diğerleri ise Ali'nin o dönemde ergenlik çağına ulaşmadığını, ancak Kur'an'da geçen "Çocuk yaşta ona hüküm verdik." ayetini ve İsa'nın beşikteyken konuşmasını delil olarak sunarlar. Bu görüşe göre, Ali b. Hüseyin b. Ali genç yaşta imamlığa layık görülmüştür.⁵¹

Keysaniyye'nin bu ihtilafları, grubun içindeki çeşitli inanç ve yorumların bir yansımasıdır. Her bir fırka, imamet ve mehdî inancı konusunda farklı görüşlere sahiptir ve bu görüşler, Şîî düşüncesinin geniş yelpazesini gösterir. Her iki grup da imâmetin önemini ve devamını vurgulayarak Şîî inancının temel taşlarından birini oluşturur.⁵² Bu analiz, Hz. Ali'nin şehadetinin ardından Şîî topluluğunda yaşanan imamet ihtilaflarının karmaşıklığını ve bu ihtilafların Şîî düşüncesinde nasıl farklı yorumlara yol açtığını göstermektedir. Her bir grup, imamet ve mehdî inancı konusunda farklı görüşlere sahip olup, bu görüşler Şîî inancının çeşitliliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Nâşî el-Ekber'in perspektifinden, Keysaniyye hareketi ve lideri Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafî, İslam tarihinde imamet anlayışının çeşitliliğini ve öne gösteren önemli bir isimdir.

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Faruk Gün, "Şia'nın Mehdilik İnancı Üzerine Bir İnceleme", *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 7/2 (2020), 131-143.

⁵¹ Yusûf 12/22; Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 24-27.

⁵² Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 27-31.

SONUÇ

İslam düşünce tarihi ve sosyal yapısında imâmet ve mezhepsel fırkalaşma, Müslüman topluluklar arasındaki teolojik, sosyal ve siyasi ihtilafların yanı sıra bu ihtilafların İslam toplumlarının yapısal dinamikleri üzerindeki etkilerini anlamada kritik bir öneme sahiptir. İmâmetin doğası ve uygulanışı üzerine İslam topluluğu içinde var olan görüş çeşitliliği, dini bir çerçeveden öte sosyal ve siyasi yapıları şekillendiren önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Hz. Ali'nin şehadeti ve sonrasında yaşananlar, İslam toplumlarında fırkalaşmanın kaynağını ve bu sürecin geniş çaplı etkilerini göstermektedir. Fırkalaşma, sadece dini ve siyasi bir ayrışma değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm, İslam toplumlarının yapısal dinamiklerini etkileyen ve tarih boyunca İslam düşüncesinin gelişimini şekillendiren bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Naşî el-Ekber'in analizleri, imâmet meselesinin kelâm ilminin ortaya çıkışı nedenlerinin merkezinde yer aldığını imâmet meselesindeki çeşitli ihtilafların arkasında yatan temel sebebin açık nassın (metin) bulunmamasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Müslüman toplumunun, yönetim boşluğu ile ilk kez karşı karşıya kalması ve devam eden asabiyet bağlamında Müslümanların birlik ve beraberliğini koruma ve sağlama çabasıyla iç içe geçmiştir. İslam düşüncesinde imâmet konusunun, farklı mezhep ve gruplar arasında geniş bir uygulama ve anlayış yelpazesi sunduğu açıktır. Bu çeşitlilik, İslam düşüncesinde imâmetin, sadece siyasi bir liderlik meselesi olmanın ötesinde, teolojik ve toplumsal boyutları olan karmaşık bir konu olduğunu göstermektedir.

İmâmet meselesi, İslam toplumlarının derinliklerine işleyen, sadece kimin lider olacağını değil, aynı zamanda liderliğin ve yönetimin mahiyetini, bu rolleri üstlenen kişilerin hangi değerlere sahip olması gerektiğini de sorgulayan bir konu olmuştur. Liderlik anlayışının ötesine geçerek, farklı mezhep ve gruplar arasında var olan ilişkileri, zaman zaman ortaya çıkan anlaşmazlıkları ve bu çeşitlilik içindeki etkileşimleri anlamamıza yardımcı olur. Bu yaklaşım, İslam dünyasının zengin ve çok boyutlu yapısını daha iyi kavramamız için önemli bir pencere açar, böylece liderlik ve yönetim kavramlarının İslam toplumlarındaki uygulamalarını ve teorik temellerini anlamamızı sağlar.

İmâmet ve mezhepsel farklılaşma, İslam düşüncesinin ve toplumlarının gelişimi üzerinde etki bırakan temel mevzulardır. İmâmet, özellikle Şîî anlayışta hem dini hem de siyasi liderliği ifade ederken, Sünni anlayışta genellikle siyasi liderlikle doğrudan ilişkilendirilmez. Bu iki farklı perspektif, İslam dünyasının sosyal ve teolojik haritasında mezhepsel bölünmelere neden olmuş, bu bölünmeler zamanla İslam toplumlarının kültürel, sosyal ve siyasi yapısını zenginleştiren, ancak aynı zamanda karmaşıklaştıran bir mozaik oluşturmuştur.

Naşî el-Ekber'in çalışmaları, imâmet ve mezhep ayrılıkları meselesinin sadece tarihi bir perspektiften değil, aynı zamanda sosyoloji, hukuk ve siyasal bilimler gibi farklı disiplinlerden de incelenmesi gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda imâmet ve

mezhep ayrılıkları, sadece İslam tarihini değil, aynı zamanda modern İslam dünyasını ve gelecekteki evrimini de etkileyebilecek temel konular olarak kalmaya devam eder. Bu konuların iyi bir şekilde incelenmesi, İslam toplumlarının karşılaştığı meydan okumaları ve fırsatları daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Naşî el-Ekber'in "*el-Mesâilü'l İmâme*" adlı eseri, İslam düşünce tarihi ve sosyal yapısında imâmet ve mezhepsel fırkalaşma üzerine odaklanarak, bu konuların Müslüman topluluklar arasındaki teolojik, sosyal ve siyasi ihtilafların yanı sıra, İslam toplumlarının yapısal dinamikleri üzerindeki etkilerini sistematik bir şekilde analiz etmiştir. Bu eserde imâmet ve mezhepsel fırkalaşmanın oluşumunda sosyal, kültürel, bölgesel ve tarihsel faktörlerin etkili olduğunu göstererek, İslam topluluklarının sosyal ve siyasi yapılarının, dini kaynaklara ve geleneklere dayalı kültürel yapılar ile tarihi siyasi gelişmelerin etkileşimi içinde nasıl şekillendiği ortaya konulmuştur. Eser, imâmet meselesini mezhepler ve fırkalar arasındaki inanç meselelerine girmeden ele alarak, bu konunun çok boyutlu doğasını ve Müslüman topluluklar arasındaki birlik ve beraberlik arayışının tarih boyunca nasıl farklı yollarla tezahür ettiğini objektif bir şekilde ele almıştır. Bu yaklaşım, Naşî'nin çalışmasını benzer konuları ele alan diğer eserlerden ayıran en önemli hususlardan birisidir.

Naşî el-Ekber'in analizleri, imâmet ve mezhepsel fırkalaşmanın sadece İslam tarihini değil, modern İslam dünyasını ve gelecekteki evrimini de etkileyebilecek temel konular olduğunu vurgular. "*el-Mesâilü'l İmâme*" eseri, bu konuların sosyoloji, hukuk ve siyasal bilimler gibi farklı disiplinlerden de incelenmesi gerektiğini göstererek, multidisipliner bir yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, imâmet, yönetim ve idare ile ilgili konularda tarihe dayalı objektif bilimsel deneyimleri farklı perspektiflerden sunarak, geleceğe yönelik kapsamlı bir anlayış geliştirmemize olanak tanır. Bu çalışma, İslam düşüncesinin çeşitliliği ve dinamizmini aydınlatmayı, farklı mezhep ve gruplar arasındaki ilişkileri, anlaşmazlıkları ve etkileşimleri inceleyerek İslam medeniyetinin zengin yapısını gözler önüne sermeyi hedefler. Böylece, İslam dünyasının karmaşık sosyal ve teolojik yapılarını daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

KAYNAKÇA

- Ardoğan, Recep. *Akideden Kelâma Kelâm Tarihi*. İstanbul: KLM Yayınları, 2017.
- Algül, Hüseyin. "EVS (Benî Evs)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 11/ 541-542 İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Battâ, Ebû Abdillâh. *el-İbâne 'an şer'ati'l-fırağî'n-nâciye*. nşr Rızâ b Na 'sân Mu 'tî Riyad 1409/1988.
- Ca 'fer, Ahmed b İshak. *Târîhu'l-Yakubî*. nşr M Th Houtsma Beyrut: ts.
- Cüveynî, İmâmul-Haremeyn Ebûl-Mealî. *Kitâbul-irşâd ilâ kavâtiil-edilleti fî usûlil itikâd*. thk Esad Temîm Beyrut: 1413/1992.
- Erdoğan, İbrahim Halil. "Tarih Bilinci ve Kelâm İlmindeki Muhtasar Teliflerin İslam Eğitim Geleneğindeki Yeri" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/3 (2019),165-178.

- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b Sebe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1/133-134 İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Ali" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/371-374 İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gün, Faruk. "Haricîlik, Ğulât-ı Şîa ve Mürcie". *Tarihsel Süreçte Kelâm. ed Ekrem Uysal, Kahramanmaraş: Klm Yayınları, 2022.*
- Gün, Faruk. "Kelâm İlminde Metodoloji ve Problemlerin Dönemsel Doğuşu ve Gelişimi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 352-379.
- Gün, Faruk. "Mehdîlik İnancı Üzerine Bir İnceleme". *Artuklu Akademi Dergisi* 4/1 (2017), 99-130.
- Gün, Faruk. "Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eserinde Kelâmî İzler: Hanefî-Matüridî Geleneğindeki Entegratif Yaklaşım" *Orta Asyalı Bir Alim ve Bir Dünya Hukukçusu Serahsi*". ed Mürteza Bedir, Osman Aydınli, Harun Abacı, Mahmut Yazıcı Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Gün, Faruk. "Şîa'nın Mehdilik İnancı Üzerine Bir İnceleme". *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities* 7/2 (2020), 131-143.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *Sîretu'n-nebeviyye. thk Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-İbyârî- Abdu'l-hâfiz Çelebî* (Beyrut: Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 1421/2000), 4/322.
- İbnü'l-Murtezâ, Ahmed b Yahya. *Tabakâtü'l-Mu'tezile. tah Suzana D Wilzer, Daru'l-Muntazır Beyrut: 1430/2009.*
- İbn Sa 'd, Muhammed. *et-Tabakâtu'l-kübrâ. Beyrut: 1405/1985.*
- Karadaş, Cağfer. *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.*
- Karadaş, Cağfer. *Kelâm Düşüncesinde Allah ve Âlem Anlayışları. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022.*
- Küleynî, Muhammed b Ya'kûb. *el-Usûl mine'l-Kâfi el-Usûl mine'l-Kâfi. nşr Ali Ekber el-Gaffârî, Beyrut: 1401.*
- Koloğlu, Orhan Şener-Kılavuz, Uvi Murat- Çift, Salih. *Başlangıçtan Günümüze İslam Kelâmı. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.*
- Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011*
- Meşkûr, MC "Sa'd b Abdillâh Eş'arî. "Kummî'nin Kitabu'l-Mâkâlât'ı ve Nevbahtî'nin Fıraku's-Şîa Eseri ile Mukayesesi". çev Şahin Ahmetoğlu. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/223-230.
- Nâşî el-Ekber. *Mesâilul-imâme. nşr Joseph Van Ess Beyrut: 1971.*
- Nevbahtî. *Fırak-u Şî'a. nşr Hellmut Ritter, İstanbul: 1931.*
- Sancar, Faruk. "İtikadatu Firaki'l-Muslimin ve'l-Müşrikin Ve El-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri" *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Ocak 2009), 0-148.
- Şeybânî, İzzeddin Ali b Muhammed. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe. Kahire: 1285-87.*
- Öz, Mustafa *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.*
- Öz, Mustafa İlhan, Avni. "İmâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22/201-203 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Özarslan, Selim. "Ehl-i Sünnet'e Göre Hz. Ali" *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Haziran 2016), 77-90.
- Ulutaş, Yasin. "Ebû Ca'fer Muhammed b Abdullah el-İskâfî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Kelâmî Görüşleri", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 1107-1136.
- Ulutaş, Yasin. *Mutezile Akaidi Sâhib b. Abbâd'ın Kelami Görüşleri ve el-İbâne Adlı Eseri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Ünverdi, Veysi. *Mu'tezile ve İmâmet İmâmiyye Şîası'nın İmâmet Anlayışının Eleştirisi: Kâdî Abdülcebâr* İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Ünverdi, Veysi. "İmâmiyye Şîası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî Ve Sünnî Eleştirisi". *Usul İslam Araştırmaları* 32/32 (Ekim 2019), 115-141.
- Ünverdi, Veysi. "Eş'arî Kelamında İmamet Nazariyesi; Cüveyni Örneği". *Usul İslam Araştırmaları*, 29, (2018), 39-65.
- Ünverdi, Veysi. "Eş'arî Kelam Geleneğinde İmamet Anlayışı: Seyyid Şerif Cürcani Örneği". *e-Şarkiyat*, 10/4, (2018), 1238-1257.
- Sarıgül, Kaan ve Abacı, Harun. "İmâmiyye Şîasının Önde Gelen Temsilcilerinden Şeyh Müfid'in Tefsir Anlayışı Üzerine", *Universal Journal of Theology* 7/2 (Aralık 2022), 109-126.
- Süyûtî, Celâleddin. *Târîhu'l-hulefâ* nşr M Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire: 1371/1952.
- Şenyayla, Gencal. *Algı ve Gerçeklik Arasında H.z Ali* Ankara: Fecr Yayınları, 2021
- Şenyayla, Gencal. "Hz. Osman İle Evliliği Bağlamında Nâile bint el-Ferâfisa'nın Hayatı" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 774-801 <https://doi.org/10.17859/pauifd703549>.
- Taberî, Muhammed b Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. nşr M J de Goeje, Leiden: 1879-1901.
- Topal, Ahmet. "Is Islamic Legal Literature a Manifestation of Politics? An Analysis within the Scope of the Narrative Change in Legal Discourse on İstitâba". *Küllîye* 2023, (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 257-277. <https://doi.org/10.48139/aybukulliye.1357760>.
- Topal, Ahmet. "The Narrative Change in Muslim Historiography Within the Context of the Expedition to Al-Kharrar". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Mart 2023), 1-19. <https://doi.org/10.32711/tiad.1233329>.
- Tülücü, Süleyman. "Nâşî-el-Ekber" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32/432-434 İstanbul: TDV Yayınları, 2006.